

Nedžad Kurto

OBJEKTI GAZI HUSREV-BEGOVA VAKUFA I MOGUĆNOSTI NJIHOVE REVITALIZACIJE

Razvoj i rast gradova nisu nikada rezultat ravnomjerne adicije pojedinačnih elemenata urbanog mozaika, već periodične etape na presjecima društvenih promjena i vremena. Grad-cjelinu prihvatamo kao kumulativni efekat čitavog niza karakterističnih presjeka koji svoj poseban urbani izgled duguju uslovu nastanka. Iz tog razloga se i urbana tipologija bazira na analizi i vrednovanju *uslova* nastanka u širem smislu, te određeni tipovi nose kroz svoju istoriju doslovne opise vremena svog rađanja.

Razvoj bosanskih gradova usko je vezan za instituciju vakufa, što je u materijalizaciji urbanog tkiva imalo značajan likovno-estetski upliv. Vakuf i razvijenost ove institucije neosporno je presudni činilac razumijevanja urbanogeneze većine bosanskih gradova. A posebno je značajno da su Bosanci pune 52 godine zauzimali položaj velikog vezira, ali priličan broj zadužbina potiče i od malih ljudi (obrotnika, sitnih trgovaca, domaćica...).

Svoje prve urbane funkcije Sarajevo dobija objektima vakufa Isa-bega Ishakovića, čija zadužbina ne samo da predstavlja prve objekte gradskog karaktera, već i više od toga; svjesno i planerski se postavljaju urbani orijentiri budućeg grada — osovine daljnjeg razvoja. Premda je Sarajevsko polje kontinuirano naseljeno još od neolita, tek objektima — zadužbinama Isa-begovog vakufa ovo područje dobija stvarne urbane funkcije. U narednih pola vijeka daljnjeg razvoja Sarajevo postaje jako privredno središte o čemu svjedoči i postojanje tri džamije pod kubetom (do 1528.), ali taj razvoj isključivo prati već uspostavljene urbane orijentire.

Druga etapa urbanog razvoja grada Sarajeva ponovo je obilježena vakufom — objektima zadužbine Gazi Husrev-bega. Njegov vakuf, koji je kroz 400 godina izgubio jedan dio svojih prvobitnih dobara, ipak je najbogatiji u Bosni i Hercegovini, a svojevremeno je predstavljao duhovni, kulturni, socijalni, ekonomski, praktično urbani centar šireg regionalnog značaja. Time on znači početak nove etape urbanog razvoja koja traje od 30-ih do 70-ih godina XVI st., tj. najznačajnijeg perioda teritorijalnog širenja grada Sarajeva. Po površini je to bio pro

stor koji je sačinjavao teritoriju grada do austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878, s tom razlikom što ovaj prostor nije bio sasvim izgrađen i popunjen. Njegovo naseljavanje i izgrađivanje završeno je tokom posljednje tri ili četiri decenije XVI st.

Prema tome, u urbanogenezi Sarajeva, prve dvije, ujedno i veoma značajne etape, direktno su vezane za instituciju vakufa. Objektima Isa-begova vakufa uspostavljeni su ishodišni elementi urbane cjeline, a objektima Gazi Husrev-begovog vakufa iniciran je takav razvoj da Sarajevo doživljava najveći arhitektonski i kulturni uspon. I dok se u Isa-begovoj i Ajas-pašinoj vakufnami ovo mjesto zove kasaba, u Gazi Husrev-begovoj vakufnami se zove medine.

Pored isticanja opštih kulturno-istorijskih značajki objekata Gazi Husrev-begovog vakufa, neophodno je konstatovati i pojedinačne arhitektonske vrijednosti. Većina objekata pripada klasičnom stilu osmansko-turskog graditeljstva, te predstavlja paralelnu i umjetnički jednako vrijednu pojavu u poređenju sa drugim centrima carstva. Manje mjerilo ovih objekata ne čini umjetničku pojavu manje vrijednom, već je to, prije svega, znak odmjerenosti i shvatanja materijalnih mogućnosti sredine u kojoj se gradi.

Prva građevina iz Gazi Husrev-begove zadužbine bila je *Begova džamija*. Završena je ljeta 1531., a vjerovatno je građena više godina, premda podatke o tome imamo samo iz 1529. i 1530. Naime, ovih godina na objektu rade dubrovački majstori koje šalje Republika sv. Vlaho po Husrev-begovom traženju. Ovdje se radi o klesarima za fine radove u kamenu. Od svih danas postojećih objekata Gazi Husrev-begovog vakufa kao kompoziciono ostvarenje i konstruktivno rješenje, svakako je najvrijednija džamija. Ona je najmarkantniji izraz vremena dvadesetih i tridesetih godina XVI st. kada se Vrhbosna učvrstila kao najznačajniji zapadni centar osmanskog carstva. Njen nepoznati graditelj je sigurno bio istaknuti predstavnik škole glasovitog arhitekta Hajrudina, učitelja mimara Sinana, najvećeg turskog graditelja svih vremena. Po arhitektonskim karakteristikama Gazi Husrev-begova džamija se izdvaja od svih potkupolnih džamija nastalih prije i poslije u Bosni i Hercegovini. Njeno konstruktivno rješenje je složenije i smjelije, tlocrt razvedeniji, prostori harmonično povezani, a podređeni su glavnome. Dekoracije i detalji pokazuju visoko poznavanje stila, što sve skupa odaje jedno veoma zrelo arhitektonsko ostvarenje. Snažni minaret nosi obilježja ranocarigradske škole. Možemo slobodno konstatovati da bi Gazi Husrev-begova džamija bila značajna osmanska građevina svog doba čak da je podignuta i u Carigradu.

Medresa, nastala samo sedam godina poslije izgradnje džamije, unatoč svojim skromnim dimenzijama, nosi pečat umijeća izvrsnog graditelja. Po svojoj arhitektonskoj vrijednosti ništa ne zaostaje za džamijom, a kako nastaje još za života Gazi Husrev-bega, nije isključeno da se radi o istom neimar. Ovaj objekt ima uobičajenu dispoziciju osmanske medrese. Potkupolni prostori riješeni su oko unutarnjeg dvorišta, povezani su trijemom, također pod kupolama, a na centralnom mjestu dvorišta je mali šadrvan. Visoki i naglašeni dimnjaci izvučeni iz svake sobe predstavljaju posebnu arhitektonsku vrijednost. Svo bo-

gatstvo dekoracije koncentrisalo se na portalu, stalaktitno dekorisanom, jedinstvenom među osmanskim građevinama u Bosni.

Pored džamije i medrese, dva najvrijednija do danas sačuvana objekta su hamam i bezistan, građevine imponantnih dimenzija, pa iako su značajne arhitektonske realizacije, nemaju onu arhitektonsku vrijednost kao pređašnje dvije.

Gazi Husrev-begova banja sazidana je poslije 1537. jer se ne spominje ni u jednoj vakfiji (pouzđano se zna da je postojala prvih godina XVII st.). Veći popravak obavljen je 1898. kada su napravljeni dućani pred zgradom, i kada je uvedena voda iz gradskog vodovoda. Svojoj svrsi je prestala da služi još 1914. godine.

Tašlihan, koji je građen vjerovatno kada i bezistan (obadvije građevine su postojale 1557.) potpuno je stradao u velikom požaru 1879. i nikada više nije obnovljen, a njegovi posljednji ostaci su zatrti 1912. godine. Podaci kojima danas raspolažemo su nedovoljni da bi se mogla dati sigurna analiza arhitektonskih vrijednosti ovog objekta. Iz dostupnih podataka možemo zaključiti da se ovdje radilo o karakterističnom karavan-saraju, četvorougaoonog oblika sa dvorištem. Po tome da su u prizemlju bile trgovine, na spratu prostorije za smještaj gostiju, u sredini dvorišta paviljon sa česmama u prizemlju i džamijom na spratu, što ukazuje na složenu funkciju objekta, te na osnovu činjenice da je bio građen od tvrdog materijala — kamena, možemo slobodno izvesti zaključak da se ovdje radilo o najvrednijem karavan — saraju u Sarajevu, a sigurno i u Bosni.

Pored Tašlihana u posjedu Gazi Husrev-begovog vakufa bilo je i više hanova.

Imaretski han je stajao uz sahat kulu i po svoj prilici se razvio od nekadašnje musafirhane. Pouzđano se zna da je postojao u XVII st., zatim da je do temelja izgorio 1697., ponovo je obnovljen, ali nakon požara 1831. više nikada nije obnavljan.

Novi han se spominje u vakufskom obračunu iz 1760-65, te se smije pretpostaviti da je izgrađen neposredno prije tog vremena. Izgorio je 1766. obnovljen je 1768., ponovo izgorio 1831., a 1833. je obnovljen iz temelja. Po svoj prilici je to bio veći han, jer se zna da je imao 92 sobe za goste pored većeg broja magaza i dućana. Prostirao se između današnje Titove ulice i Sarača, a glavni ulaz mu je bio iz Đulagine ulice. Pored glavnog ulaza, imao je još dva sporedna, iz Varoši i Sarača. Od 1808. po zastupniku Đulagi, zvao se Đulov han. Nakon požara 1879. god. nije više obnovljen, a nema ni podataka o njegovom izgledu.

Drugi novi han — Morića han je u vlasništvu vakufa od kraja XVIII do početka XIX st. Ne zna se vrijeme njegovog nastanka, niti se na osnovu postojećeg stanja može išta pouzđano utvrditi, jer je ovaj han godine 1831. izgorio do temelja. Dvije godine kasnije je obnovljen, ali je 1852. znatno oštećen. Kasnije je popravljen i dograđen, da bi 1957. izgorio do temelja, a 70-ih godina je rekonstruisan. Njegove dimenzije, kapacitet, a vjerovatno i arhitektonska vrijednost u cjelini je znatno ispod vrijednosti Tašlihana ili Novog hana, ali je za istoriju značajan jer predstavlja posljednji očuvani arhitektonski tip takvog hana u Bosni i Hercegovini.

Hanikah koji je nastao još prije 1532. za dervise halvetijskog reda obnavljan je više puta, a danas je sačuvan samo u fragmentima, te je veoma nesigurno dati sud o njegovoj arhitektonskoj vrijednosti. Gorio je 1697., 1755., 1831., a obnavljan je 1769., zatim 1831., a 1852. napravljena je nova zgrada. Ponovo je srušen 1931. godine prilikom gradnje nove zgrade medrese.

Još za života Husrev-bega izgrađena su dva mauzoleja — klasični primjeri zatvorenog potkupolnog turbeta. Veći, Gazi Husrev-begov, ima osmerokutnu osnovu, a manji, Murat-bega Tardića je na šestougaonoj osnovi. Na ovaj način i jedan i drugi su u masi izvanredno proporcionisani, a jedan pored drugog čine skladnu cjelinu, te se manji ne doživljava kao smanjenje većeg. To pokazuje izvanredno rafiniran smisao za proporciju objekta i primjer kako se može postići monumentalnost u malom mjerilu.

Imaret i musafirhana su izgrađeni prije 1531. godine. Zna se da su obadvije zgrade izgorjele do temelja 1697., tako da imaret nije radio sve do 1740. Zgrade su stradavale i u kasnijim požarima, naročito 1831., 1842., 1852. i 1879., ali su brzo obnavljane. Tako je 1831. vatra uništila objekte do temelja, ali je već 1836. izgrađen imaret, musafirhana i privremeno hanikah. Iz svih ovih razloga današnji objekti nemaju nikakvu istorijsko-arhitektonsku vrijednost, ali nose snažan pečat istoričnosti mjesta, te su u ovom slučaju vrijednosti kulturne, dokumentarne, pa i emotivne. Npr. uprava vakufa ima oduvijek svoju kancelariju u imaretu.

Sahat kula je pored imareta najdominantniji orijentir ansambla Gazi Husrev-begovih zadužbina. Ona, prije svega, ima visoku ambijentalnu vrijednost. Ne zna se kada je sagrađena, ali joj prvi spomen nalazimo u jednom djelu Čatib Čelebije, turskog geografa iz prve polovine XVII st. U požaru 1697. stradala je i ova kula, ali je obnovljena. Ponovo je stradala u požaru 1831., a popravljena je prije 1834. Gornji dio kule prezidan je 1874. kojom prilikom je postavljen i novi sat.

Iz sredstava Gazi Husrev-begovog vakufa podignuta je 1859. muvekithana koja u okviru cjeline ansambla ima izvjesnu ambijentalnu vrijednost.

Šadrvan, kojeg imamo danas, napravljen je 1893. godine, a po uzoru na šadrvan u Ulu-džamiji u Brusi i to od bijelog krečnjaka sa Brača. Prije njega, postojao je šadrvan iz 1772, okruglog oblika, od bosanske miljevine, visok 1,5 m., a 4 m. u prečniku. Iznad je bio zatvoren gvozdenom rešetkom u obliku kupole. Bočno je bilo postavljeno 16 česama. Poznato je da je Husrev-beg doveo vodu za šadrvan iz vrela Crnila, ali nam je izgled još starijeg šadrvana sasvim nepoznat. Današnji šadrvan, sa drvenim baldahinom i krovom koji je na sredini u kube sveden, predstavlja bogat doprinos kompozicionom skladu svih objekata ansambla.

Mekteb u samom dvorištu džamije sagrađen je prije 1531. Poslije požara 1697., 1766., 1788., 1831. i 1842. svaki put je obnavljan. Današnja zgrada sagrađena je 1843., ali od 1897. više ne služi svojoj svrsi.

Objekt danas ne predstavlja nikakvu arhitektonsku vrijednost, ali mu se ne može odreći izvjesna ambijentalna vrijednost i to kroz kontrast sakralnog i profanog.

Tokom duge istorije ovog vakufa postojao je još veliki broj objekata u njegovom vlasništvu, koji danas ili ne postoje ili im je arhitektonska ili kulturno-istorijska vrijednost znatno ispod gore pomenutih objekata (200 dućana pretežno u Saračima, *Vakufska bolnica* iz 1855, *Vojnička bolnica* iz 1866 ...).

Premda ovi objekti nastaju u relativno kratkom vremenskom razmaku, njihovi prostorni odnosi ukazuju da se isti smještaju u već postojeće urbano tkivo i to pretežno na slobodnim lokalitetima poštujući zatečenu plansku osnovu. Ovi objekti će uticati na prestrukturiranje postojećeg urbanog tkiva (stvaranje novih mahala — Gazi Husrev- begova mahala koja se spominje tek 1562, formira se ulica Mudželiti još 1530...).

Pregled arhitektonskih objekata koji su pripadali, ili još pripadaju Gazi Husrev-begovom vakufu, dat je na osnovu vrednovanja prvenstveno arhitektonskog, pa onda kulturno-istorijskog značaja. Međutim, daleko veći značaj za kulturnu istoriju, od većine ovih objekata ima *Gazi Husrev-begova biblioteka* koja je osnovana zajedno sa medresom 1537. godine. Danas je to već specijalizovana i jedinstvena orijentalna biblioteka koja predstavlja bogato vrelo naučnih zasnaja o kulturnom nasljeđu Južnih Slavena, prvenstveno iz osmanlijskog doba. To su izuzetno vrijedni izvori za proučavanje privredne i kulturne istorije naših naroda za period od čitavih 400 godina. Današnji fond iznosi oko 50.000 svezaka od čega je oko 7.000 rukopisa i 4.500 dokumenata. Biblioteka je kao zadužbina Gazi Husrev-bega prvobitno bila smještena u Kuršumli medresi, a kasnije u posebnoj zgradi prizidanoj za munarom uz samu džamiju. To je bila mala prostorija 7x5 m. koja danas ne postoji. Biblioteka danas koristi potpuno neuslovne prostorije u dijelu koji je (1911. godine) prigraden ispred harema u Carevoj džamiji.

Vrijednosti objekata zadužbine Gazi Husrev-bega su dvostruke. Kulturno-istorijski značaj proizlazi iz presudne uloge u oblikovanju duhovnog i društveno-ekonomskog razvoja.

Arhitektonske vrijednosti pojedinačnih objekata, kao i urbane vrijednosti ansambla kao cjeline, svrstavaju ove objekte uz bok vremenski paralelnim pojavama u drugim krajevima carstva. Sa izuzetkom mjerila, koje je svakako bilo prilagođeno mjestu i potrebi svog nastanka, ova arhitektonska ostvarenja nisu nimalo inferiorna što bi se moglo očekivati u jednoj provinciji.

Tokom nešto više od 400 godina trajanja Gazi Husrev-begovog vakufa, broj objekata iz njegove zadužbine je znatno smanjen. Analizu uzroka degradacije vakufskog fonda možemo izvesti proučavanjem trostrukog djelovanja vremena, čovjeka i prirode s jedne strane, a s druge uzroka koji proizlaze iz socijalnih promjena. Upravo ovakve analize mogu ukazati na mogućnosti revitalizacije utvrđenih vrijednosti.

Uticaj vremena je možda najjače izražen obzirom na materijale kojima su ovi objekti građeni. Svi dućani — pretežno od drveta stra-

dali su od požara, pa čak i Tašlihan mu nije odolilo 1879. god. Novija atmosferska zagađenja imaju poguban uticaj na kamen, što je izuzetno težak problem u praksi zaštite.

Razorna djelovanja čovjeka, koja se najdrastičnije izražavaju u ratovima, bar što se tiče ovih posljednjih, poštedjela su većinu ovih objekata, ali je nedostatak obrazovanja imao za posljedicu gubitak poštovanja vrijednosti nasljeđa i važnosti njegove zaštite. Pridodavši ovome promjene hirova ljudskog ukusa desilo se da su neki objekti potpuno uništeni, a drugi, transformacijama znatno obezvrijeđeni. Iako je razumijevanje i prihvatanje šireg spektra estetskih vrijednosti karakteristika savremene kulture, činjenica da se pojedine arhitektonske forme i urbani odnosi procjenjuju kao ružni ili neinteresantni, rezultat su evropeiziranog mišljenja po kome je sve ekscentrično istovremeno i inferiorno. Tako su neka djelovanja u smislu promjena fizičkog stanja objekata ili ambijenata značila i negaciju samog njihovog izraza.

Razorna djelovanja prirode, sa izuzetkom manjih zemljotresa, nisu bitno uticala na degradaciju ovih objekata.

Promjene u socijalnim i društvenim odnosima koje najčešće imaju za posljedicu pomjeranje osnovnih gradskih funkcija, u slučaju ansambla objekata zadužbine Gazi Husrev-bega nisu bile bitne jer je distribucija osnovnih funkcija po glavnim zonama ostala uglavnom nepromijenjena do danas.

Prethodnom analizom relevantnih činjenica uočavaju se konture okvira u kojemu treba sagledati potrebu, uslove i mogućnosti revitalizacije objekata Gazi Husrev-begovog vakufa. Kulturno-istorijska vrijednost cjeline, kao istorijskog dokumenta nastanka grada ukazuje na potrebu rješenja problema u cjelini, tj. takvom pristupu koji će i dalje insistirati na prostornokompozicionoj kvaliteti šire zone oko Begove džamije, kao centralne tačke ansambla. To ujedno znači da revitalizacija pretpostavlja obezbjeđenje (u granicama mogućnosti) kontinuiteta funkcije u smislu istorijskog dokumenta, jer je to jedini način da ista bude uspješna.

Vrijednosti pojedinačnih objekata obavezuju na pristup koji je veoma blizu restauraciji istorijskog stanja, i to onog kojeg poznajemo i kojeg smatramo kvalitetom ili istorijskim dokumentom.

Ono što je sa stanovišta revitalizacije bitno uočiti je to da arhitektura, kao i druga umjetnička djela, predstavlja dvosmjerni komunikacioni proces koji se može pratiti u vezi sa istorijskim kretanjima i raznim vremenskim dimenzijama. Tako i smisao i koncept jednog umjetničkog djela vrednujemo kroz presjek društva i vremena. Prema tome, velika opasnost pri revitalizaciji arhitektonskih djela proizlazi iz činjenice da se ova mogu ispuniti i pogrešnim značenjima. Ovo iznevjeravanje originalne komunikacione funkcije, što se ogleda u njenim neprikladnim promjenama, znači ne samo negaciju smisla objekta, već i njegovog stvarnog izraza. U današnje doba, to praktično znači da se moramo opredijeliti za takav način aktivne zaštite koji će biti u stanju ne samo da produži vijek objektima dokazanih arhitektonskih vrijednosti, već i da istakne i one vrijednosti koje imaju značenje istorijskog dokumenta. Sa stanovišta urbane istorije grada Sarajeva, poje-

dinačni objekti imaju vrijednost u ansamblu, tj. cjelini, te se problem revitalizacije ne može svesti na zbir pojedinačnih problema, već na cjelinu. Razumljivo je da su pojedinačni objekti ove cjeline različitih arhitektonskih vrijednosti, ali to ne znači da pažnja mora biti usmjerena samo na one najvrednije; pojedinačna valorizacija određuje više stepen intervencije, nego prioritet.

Uz ovako postavljene principe zaštite, odnosno revitalizacije objekata Gazi Husrev-begove zadužbine, uslovi bi se mogli svesti na:

1. primjenu naučne metodologije zasnovane na analizama i dokumentaciji postojećeg stanja,

2. osigurati svim objektima takve funkcije koje prate savremene životne tokove,

3. potrebno je poštovati sve objektivno vrijedne doprinose ovoj baštini, a koji nastaju tokom njene 400-godišnje istorije,

4. sva savremena rješenja koja se pojave kao rezultat ovovremenih potreba treba da vode računa o opštem skladu ansambla koji nosi istorijske odlike, i što je u konkretnom slučaju najvažniji uslov,

5. rješenje treba biti kompleksno, tj. pored arhitektonskih, ambijentalnih, kulturno-istorijskih vrijednosti treba istovremeno sa ovima obezbjeđivati i uslove daljnje duhovne i kulturne egzistencije.

Neki od objekata koji su tokom 400 godina postojanja Gazi Husrev-begova vakufa njemu pripadali, revitalizirani su, te sa obnovljenom funkcijom danas predstavljaju značajne urbane sadržaje, a svojom pojavom znače obogaćenje ambijenta i dokaz njegovog kontinuiteta.

Gazi Husrev-begov hamam je jedan od prvih uspješno restauriranih objekata. Svi bitni arhitektonski elementi objekta su brižljivo restaurirani, ali su promjenom funkcije (u ugostiteljsku) morali biti žrtvovani neki manje važni detalji.

Gazi Husrev-begov bezistan je uspješno restauriran, te je i danas ponovo u funkciji zanatstva i trgovine.

Rekonstrukcijom Morića hana željelo se sačuvati trag posljednjeg tipičnog hana na stubovima, atrijalnog rješenja. Njegovo stanje poslije požara 1957. kada je bio gotovo potpuno uništen nije omogućavalo postupak restauracije, već se stoga pristupilo rekonstrukciji uz gotovo apsolutno poštovanje originalnog mjerila. To je danas ugostiteljski objekt, te je u širem smislu riječi u izvornoj funkciji.

Za mnoge objekte danas više ne postoji mogućnost bilo kakve vrste obnove. To se, prije svega, odnosi na imaretski han i Novi han čijih tragova ne samo da nema, već su im lokacije već dugo pokrivenne drugim objektima. Jedina, ali više hipotetična mogućnost za obilježavanje pozicije i dijelova siluete gabarita postoji na mjestu Tašlihana, jer je ova površina neizgrađena. Ovdje se jedino može pretpostaviti primjena različitih scenografskih rješenja i djelimično arheološkog tretmana ustanovljenih fragmenata. Pri tome bi prostor mogao zadržati istu funkciju — otvorene ljetne bašte.

Problem revitalizacije imareta i musafirhane je izuzetno složen, kako u smislu funkcije, tako i fizičkog stanja objekta. Ta funkcija da

nas ima kulturno-socijalni značaj, te je dovoljno da bude samo na neki način obilježena, kao istorijski dokument njenog postojanja, dok su objekti brojnim požarima i pregradnjama izgubili svaki trag autentičnog, a uz to su i arhitektonski obezvređeni. Tako se i sa ovog stanovišta problem revitalizacije svodi na problem istoričnosti mjesta, te se jedino može insistirati na kontinuitetu značenja. To praktično znači da sadržaji kao pekara, javni WC ili uprava vakufa imaju dugu tradiciju svog postojanja unutar ovog bloka, te bilo kakvim intervencijama ovu činjenicu treba i dalje poštovati.

Danas je svakako najveća vrijednost Gazi Husrev-begove zadužbine očuvana cjelovitost ansambla oko Begove džamije. Njega sačinjavaju objekti i prostori u neposrednoj okolini džamije: zid oko dvorišta i svi objekti unutar njega (abdesthana, muvekithana, šadrvan, Gazi Husrev-begovo turbe, Murat-begovo turbe, mekteb, podna ravan, zelenilo, slobodni prostor iza džamije sa haremom, mali harem zapadno od džamije), zatim medresa i hanikah na sjevernoj strani kao i cijeli blok objekata na zapadnoj strani. Veza među ovim objektima i zonama je manje funkcionalna, a više prostorno vizuelna, te se problem revitalizacije ne bi mogao svesti samo na jednu od ovih površina ili zona, bez uočavanja postojećih međuočica.

Isppravna revitalizacija pretpostavlja, pored zaštite fizičkog stanja objekata, revitalizaciju i onih ustanovljenih nematerijalnih vrijednosti koje mogu biti veoma različite, od kulturno istorijskih, socijalnih, pa do emotivnih. Istoričnost mjesta u savremenom urbanizmu postaje sve važnija vrednota što nas upućuje da i pitanje lokacije Gazi Husrev-begove biblioteke a kao zadužbine, rješavamo u sklopu ovog ansambla.

Rad na studijsko-projektnoj dokumentaciji revitalizacije ansambla i objekata Gazi Husrev-begove zadužbine traje gotovo već tri godine, a bazira se kako na studiju istorijskih činjenica vezanih za ove objekte, tako i na konkretnim istraživanjima fizičkog i konstruktivnog stanja objekata. Najopsežniji istraživački radovi (geodetska snimanja, ispitivanja konstrukcija i materijala, geomehanička istraživanja tla i sl.) izvršeni su za najvažniji objekt ansambla — džamiju. Još uvijek su u toku istraživački radovi bojene dekoracije u enterijeru. Do sada su ustanovljene četiri faze, uključujući i ovu posljednju, te će se valorizacijom pojedinih faza ustanoviti kriterij njihove prezentacije u enterijeru.

Ovako detaljni istraživački radovi daće nove podatke za rasvjetljavanje kulturno-istorijskog značaja ovih objekata, kao i čvrste elemente za opredjeljenje ka određenoj naučnoj metodi u postupku revitalizacije.

BUILDINGS OF GAZI HUSREFBEG'S VAKUFS AND POSSIBILITIES OF THEIR REVITALIZATION

The development of Bosnian towns was closely connected to the institution of the vakuf, which always determined the structure of urban settlements.

The first urban functions of Sarajevo were provided by the buildings of Isabeg Ishaković (1462). The line of development of the future city was planned and laid down, and in the next half-century it became a center.

The second phase of development of the town of Sarajevo is denoted by the vakuf-endowment buildings of Gazi Husrefbeg (the most significant were built between 1529-1557). It is the beginning of a new phase which lasted from the 30s to the 70s of the XVI century, the most significant period of the growth of the town of Sarajevo. Most of the buildings of Gazi Husref-beg's vakuf belong to the classical style of Ottoman-Turkish civil engineering. Of greatest architectural value are the mosques and medresas, while hamam and bezistan may be considered to be significant architectural achievements.

In the course of more than 400 years the number of buildings of this vakuf was greatly reduced. Among them there were such buildings of significant cultural and historical value as the great number of hans and especially Tašlihan, the most valuable caravan-saray in Sarajevo, and certainly in Bosna.

The value of this vakuf as a historical document concerning the founding of the town points to the necessity of revitalization of the buildings on the territory surrounding the Beg's mosque.

Some objects of this vakuf have been revitalized. The hamam and bezistan have been successfully restored, and by the reconstruction of Morića han the last example of the typical atrial han on pillars was saved. Work is in progress on planning the revitalization of the territory near the Beg's mosque, as well as on determining a location for the Gazi Husrefbeg's library.